

Etnografické skupiny minulosti - handelci

Pavol Krajčovič¹

¹ Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií. Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave; Námestie Jozefa Herdu 2, 917 01 Trnava; pavol.krajcovic@ucm.sk

Grant: VEGA 1/0280/23

Název grantu: Finálna fáza etnojazykovej asimilácie. Na príklade nemeckého etnika v obci Krahule a na okolí.

Oborové zamčrení: AB - Dčjiny

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Prezentovaný príspevok sa zaoberá tematikou dnes už takmer zabudnutej skupiny obyvateľstva nazývanej handelci. Táto osobitná etnografická skupina, ktorá v minulosti patrila k nemecky hovoriacej menšine, prišla na územie súčasného stredného Slovenska v období 16. storočia. V národopisných prácach je najčastejšie akcentovaný alpský pôvod handelcov, ktorí boli profesijne zameraní na prácu v lesnom hospodárstve. Cieľom štúdie je podať stručný opis dejinného vývoja skúmaného obyvateľstva prostredníctvom analýzy dostupných písomných materiálov.

Kľúčová slova handelci, lesné hospodárstvo, nemecká menšina, etnografická skupina, stredné Slovensko

1. ÚVOD

Problematika nemecky hovoriacej populácie, profesijne zameranej na prácu v lesnom hospodárstve je považovaná za dejinné špecifikum viacerých montánných oblastí Slovenska. Za zmienku stoja najmä tieto tri etnografické skupiny: huncokári, šajtári a handelci. Príchod prvej zmienenej skupiny obyvateľstva spadá do obdobia 18. storočia. Oblasťami ich pôvodu boli menovite horské oblasti súčasného Rakúska a Nemecka (Bavorsko, Tirolsko, Štajersko, Horné a Dolné Rakúsko) a v neposlednom rade českých krajín (Čechy, Morava, Sliezsko) (Beranek, 1941; Grothe, 1943; Krajčovič, 2021). Majoritná populácia malokarpatských podhorských obcí ich nazývala huncokármi. Toto exoetnonymické pomenovanie, ktoré sa používa aj v terajšej historickej a etnologickej spisbe, vzniklo z nemeckého názvu ich najčastejšej profesie – holzhacker a holzfäller. Samotní členovia huncokárskej komunity považovali toto označenie za hanlivé. Sami seba nazývali predovšetkým horskými (Gebirgeleute) či lesnými ľuďmi (Waldleute) (Botík, 2007; Habáňová, 1991; Slobodová Nováková, 2014). Ich históriu výrazne poznačili udalosti, ktoré nastali po konci druhej svetovej vojny. Značná časť huncokárov musela vzhľadom na svoju nemeckú národnosť, nedobrovoľne opustiť svoje domovy a usadiť sa v Rakúsku či Nemecku. Tí, ktorí ostali aj naďalej žiť na Slovensku boli nútení prispôbiť sa novým celospoločenským podmienkam. Od druhej polovice 40. rokov 20. storočia tak došlo k rapidnému zániku väčšiny horských usadlostí (Krajčovič, 2021; Petranský, 2019).

S huncokármi do istej miery súvisela tiež genéza šajtárskej populácie. Historické okolnosti príchodu nemecky hovoriaceho obyvateľstva na teritórium Považského Inovca, venujúceho sa

lesným prácam spadajú do prelomu prvej a druhej polovice 19. storočia. Ich prítomnosť na území považskoinoveckého horstva mala súvis so spriemyslením tamjšej oblasti. Menovite dochádzalo k vzniku sklených hút, na ktorých chod boli okrem iného potrební aj drevorubači (Gratz, 1917; Krajčovič, 2024; Lendl, 1943). Pri samotnej výrobe skla sa totiž spotrebovalo množstvo palivového dreva (Kavuljak, 1942). Rovnako tak v uvedenom časovom horizonte nastalo vo východnej, resp. severovýchodnej časti považskoinoveckého pohoria zintenzívnenie ťažby dreva v príľahlých lesoch (Krajčovič, 2024; Lemeš, 2006). Šajtársku populáciu tvorili okrem prisťahovalcov z malokarpatských huncokarských rodín tiež osoby pôvodom z českých krajín a tuzemské obyvateľstvo (Krajčovič, 2024). Samotné pomenovanie šajtár vychádza zo súdobého označenia pre metrové drevo, siahovice – šajty, ktoré títo lesní robotníci pripravovali na ďalšie použitie (Marek, 2009). V nemeckom jazyku slovo das Scheit označuje poleno (Mrva, 1996).

Vo svojom príspevku sa zameriavam na tematiku nemecky hovoriacich handelcov. Počiatky osídlenia uvedenej skupiny obyvateľstva spadajú do obdobia raného novoveku, kedy jej príslušníci prichádzali na teritórium konkrétnych horských oblastí stredného Slovenska zo svojej alpskej domoviny (Botík, 2007; Krajčovič, 2023). Cieľom štúdie je koreláciou vybraných písomných materiálov plasticky opísať historickú genézu mnou skúmanej populácie a zaradiť ju do dejinného kontextu osídľovania Slovenska.

2. HISTÓRIA HANDELCOV

V období 16. storočia bolo nemecky hovoriacimi skupinami lesných robotníkov pochádzajúcich z alpských oblastí Salzburska a Štajerska osídľované údolie Čierneho a Bieleho Hrona. Ústredným motívom ich pozývania bola náprava neutešených pomerov tamjšieho lesného hospodárstva, ktorú spôsobilo kolonizovanie montánných oblastí, ako aj intenzívnejšia exploatácia drevnej hmoty pri rozvoji baníckeho a hutníckeho odvetvia (Botík, 2007). Jedna z povestí informuje o tom, že prvým osadníkom v tamjšej oblasti bol drevorubač menom Schwandtner, otec početného potomstva, ktorý si svoje obydlie založil na mieste, kde bystrina pretekajúca Veľkou dolinou ústila do Čierneho Hrona. Keďže tam postupne vzniklo skladisko drevnej hmoty, pomenovali ho Krám. V nemčine toto slovo (Krám, Kram) označuje obchod, skladové miesto (Stránsky, 1969).

Pre nemecké osídlenie v danej oblasti je dôležitý rok 1607. Dňa 11. júna toho roku vydal cisár Rudolf II. Habsburský, služobné pokyny pre vznik úradu lesného šafára so sídlom v Brezne. Nositeľ tejto funkcie bol nadriadený všetkým komorským lesníkom a poverený dozorom nad komorskými lesmi. Jeho povinnosťou bolo kontrolovať hospodárenie štyroch drevorubačských majstrov brezniarskej oblasti, a to v Beňuši (Benusch), Čiernom Hrone (Schwartz Ronitz), Kamenistej (Steinwasser) a Osrblí (Zernpach), aby sa tak urobil koniec klamstvám a sporom pri vyplácaní miezd a naturálnych pôžitkov, čo znechucovalo najmä nemeckých lesných robotníkov (deutsche khnecht und guete arbeiter) (Stockmann, 2016; Tagányi, 1896).

Stály lesný robotník mal nárok na pastvu určitého počtu dobytku. Záviselo to od jeho pracovného zaradenia. Už v prvej polovici 17. storočia sa však jednotlivé horské osady rozrástli do takej miery, že osadníci svojou pastvou domácich zvierat spôsobovali pomerne veľké škody na lesnom poraste. Keďže hospodárenie v lesoch nebolo vždy ideálne, na elimináciu nedostatkov v rámci vyúčtovania drevárskych majstrov vysielala banská komora opakovane komisie (v 1635, 1638, 1653), ktoré podávali hlásenia a návrhy (Faško, 2020). Avšak za daného stavu fungovania a počtu lesného personálu mali iba zanedbateľný úspech. V tejto situácii (zlý stav lesov v stredoslovenskej banskej oblasti) vydal Ferdinand III. Habsburský, dňa 10. septembra 1653 šesťbodové nariadenie na záchranu kráľovských lesov (Stockmann, 2016; Tagányi, 1896).

Okolitá tuzemská populácia týchto lesných pracovníkov nazývala termínom handeci (hangyelec). Na základe toho, v ktorej oblasti Hrona (Čierny či Biely) títo prisťahovalci žili, sa rozlišovali na čiernohandecov a bielo-handecov. Samotné pomenovanie handec má pôvod v nemeckých názvoch výrobného lesného systému (Holzhandlung, Ortshandlung). Okrem toho mohlo vychádzať z teritoriálneho označenia Handle, ktoré súviselo so správnu organizáciou oblasti, ktorá sa členila na drevárske obvody (Holz-Handlungen). Sporadicky sa pre handecov používalo tiež pomenovanie dingovníci, ktoré je odvodené z označenia profesionálnych skupín drevorubačov (ein wirkliche Geding Holzarbeiter, Gedingsarbeiter, Vorgedinger, Ding) (Botík, 2007). Medzi typické rodové mená lesných robotníkov žijúcich v okolí Čierneho Hrona patrili: Auxt, Dekret, Friedrich, Gürtl, Pepich, Schön, Stulreiter, Taxner (Dachsner) či Thurn. V oblasti Bieleho Hrona to boli: Czitrberg, Graus, Gruber, Laubert, Laurintz, Libitz, Nikel, Schawold, Schwandtner, Zibrin a iné (Stránsky, 1969).

Popri prisťahovalcoch z nemecky hovoriacich krajín boli v oblasti Hrona ako drevorubači zamestnávaní tiež Slováci z okolitých obcí. Za zmienku stojí konštatovanie, že podľa priezvisk drevorubačských majstrov, ktoré je možné identifikovať v písomnostiach zo 16. storočia, tak vedúcimi jednotlivých pracovných skupín (dingov) boli Nemci. Pri nich sa slovenskí robotníci následne zapracovávali do systému lesných prác (Stránsky, 1969). V neskoršom období mnohé nemecké rodiny Handle opustili v dôsledku protihabsburských povstaní v priebehu 17. storočia. Noví nemeckí kolonisti, ktorí by zaplnili miesto po odíencoch neprichádzali a postupne začalo dochádzať k asimilácii zvyšku nemeckej populácie (Stránsky, 1969; Ťažký, 1980).

3. HANDELCEI V DIELE BOŽENY NĚMCOVEJ

Plastický obraz o živote handecov ponúka dielo českej spisovateľky Boženy Němcovej z roku 1863 s názvom Slovenské pohádky: Z Uher. Zpomínky z cesty po Uhrách. Kraje a lesy ve Zvolensku (Němcová, 1863). Autorka územie súčasného Slovenska navštívila celkovo štyri razy v rokoch 1851 – 1855. Historicky je zdokumentované, že začiatkom septembra 1855 sa liečila na Sliači.

Svoju liečebnú kúru však obmedzila na minimum a väčšinu času venovala etnografickému výskumu. V druhej polovici septembra sa v sprievode slovenského spisovateľa Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského presunula do Pohronia (Štěpánová, 2012). Počas tejto cesty navštívila ľud zvláštneho rázu, drevorubačov – handecov v okolí Čierneho Balogu (Němcová, 1863). Drevorubačské osídlenie rozdelila na dve skupiny: čiernohronské a beňušské. Čiernohronské územie ležalo okrem obce Sihla, oproti juhu, od východu na západ a zaberalo vyše 40 tisíc jutár lesa. Toho času tu malo žiť 1500 drevorubačov mužského pohlavia. Beňušské osídlenie, ktoré je de facto synonymom bielo-handelského teritória sa rozprestieralo nad pravým brehom Hrona, nad Breznom. Na juhu susedilo s Polhorským revírom. Východným smerom pri obci Bacúch hraničilo s Gemerom a tiež s coburgovskými lesmi. Končilo sa na severných kopcoch hôl, kde už začínalo Liptovské panstvo. Na západnej strane beňušské osídlenie hraničilo z časti s mestom Brezno, z časti so Štiavnickým revírom (Jarabá). Beňušskí drevorubači navyše obhospodarovali takmer o polovicu menej lesnej plochy než čiernohronci. Ich doliny však boli kratšie než tie na Čiernom Hrone a z tohto dôvodu sa u nich drevo ľahšie splavovalo (Němcová, 1863).

Němcová si rovnako tak všimla, že títo drevorubači, ktorí kolonizovali vyššie zalesnené polohy boli pôvodne Nemcami. V priebehu storočí a historického vývoja však došlo k ich postupnej asimilácii (Štěpánová, 2012). V jazyku drevorubačov – handecov, žijúcich pozdĺž Hrona severovýchodne od Brezna, ostali jednak relikty v podobe poslovenčeného názvoslovia viažuceho sa k ich profesii (hámrik, klufta, ding, šichta, šlog, zinkholz, griecpal), ako aj niektoré rodové mená. Z Němcovej textu vyplýva, že najdlhšie sa nemecké rodiny udržali na teritóriu Čiernych Handlov. Menovite spomenula týchto 10 priezvisk: Auxt, Dekret, Gürtl, Kliment, Schön, Schwandtner, Taxner, Schwarzbacher, Stuhlreiter a Thurn. Zároveň však priznala, že nositelia daných priezvisk, boli už v dobe písania jej práce (druhá polovica 19. storočia) slovakizovaní (Němcová, 1863).

Ďalej Němcová konštatovala, že drevorubači nepodliehali vrchnosti, ale priamo banskej komore a banskému-lesníckemu úradu. Nemohli sa venovať remeslám a hospodáriť na erárnej pôde (Němcová, 1863). Autorka mala vďaka informáciám z Balogskej kroniky, znalosti o právnych predpisoch, ktoré regulovali ich život v minulosti (Štěpánová, 2012). Polia obhospodarovali iba do nízkej miery a nekvalitne, pretože ich hlavnou obživou a pracovnou náplňou boli práce spojené s exploatáciou drevnej hmoty. Pestovali najmä ovos (aj na chlieb), zemiaky, kapustu a strukoviny. Ich jedálňiček bol jednoduchý. Uprednostňovala sa kvantita nad kvalitou (Němcová, 1863).

Architektúra drevorubačov bola jednoduchá, drevená. Nábytok a náradie muži vyrábali podomácky. Ostatné potreby sa kupovali od podomových obchodníkov (Němcová, 1863). Autorka taktiež nevynechala popis krojov pre obe pohlavia na rôzne príležitosti. Zaujal ju predovšetkým tvar ženského čepca, ktorý pripomínal Máriu Stuartku a doplnok mužského odevu, viacúčelové cedílo (cidilo = vlnená kapsa), ktoré slúžilo ako vak, vankúš, pokrývka či nosítka (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012). Mužov Němcová vo všeobecnosti opísala ako silných, pekných, zdravých a dožívajúcich sa vysokého veku (Němcová, 1863). Ženy nepovažovala za príliš atraktívne a dokonca ani čistotné. Ospravedlnila to ich príliš tvrdou prácou, ktorú museli vykonávať. Často sa stávalo, že dlhú dobu ostávali bez hospodára (muža) a museli si tak osamotené poradiť v najrôznejších situáciách (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012).

Cyklos lesných prác Němcová označila za vysoko sofistikovaný. Lesní robotníci boli rozdelení do osemčlenných skupín a každý z členov mal presne vymedzené kompetencie podľa veku, fyzickej

spôsobilosti a skúseností (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012). Jarná časť prác začínala v máji. Muži vtedy odchádzali na rúbaniská, predom určené štiavnickým banským-lesným úradom. Oblasť bola vymedzená zásekmi na hraničných stromoch. Následne si drevorubači založili ohniská (tzv. večný oheň), vybudovali budy na nocľah a začali rúbať stromy. Tento cyklus prác trval od začiatku mája do konca júla (Od Jakuba do Jakuba) (Němcová, 1863). Pracovný deň sa riadil podľa slnka či jednotlivých fáz mesiaca. V spojení s prírodou dokázali handelci podľa autorky dokonca predpovedať počasie podľa najrôznejších úkazov. Neskôr v auguste a septembri sa muži doma venovali poľným prácam a rôznym opravám v rámci hospodárstva. Koncom septembra prebiehala sezóna lovu na medveďa, čo predstavovalo najobľúbenejšiu zábavu, ku ktorej sa viazalo viacero folklórnych podaní (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012).

Začiatkom októbra sa handelci opäť sťahovali do lesov. Ich úlohou vtedy bola oprava žľabov na približovanie dreva a príprava klad určených k transportu. To trvalo do obdobia prvého snehu a potom nasledovala najťažšia časť, spúšťanie kmeňov stromov do doliny (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012). Práce neraz prebiehali v noci, za mesačného svitu, v mrazoch, aj napriek hroziacim úrazom. Približované drevo sa v doline narovnávalo a nastávalo kálanie, štiepanie kmeňov. Tento proces trval približne do konca marca. Potom sa dostavil úradník, ktorý takto spracovanú drevnú hmotu premeral, vyhodnotil a následne zaň zaplatil. Keď sa oteplilo a stúpila hladina Hrona, bolo ešte potrebné dokončiť prácu. Handelci drevo zvalili do rieky, aby sa splavilo do nížiny k ďalšiemu spracovaniu. Časť dreva určeného pre stavebné účely sa upravila do plti, na ktorých bolo možné prepravovať ďalšie suroviny. Táto tzv. plávačka (v originálnom texte plavačka) trvala do konca apríla a v máji začínal hore ďalší pracovný cyklus. Týmto spôsobom strávili lesní pracovníci tri štvrtiny svojho života v lese, uzatvorila Němcová svoj text (Němcová, 1863; Štěpánová, 2012).

4. ZÁVER

Teritórium súčasného Slovenska bolo od dávnych čias miestom stretu viacerých kultúr a etník, čo sa výraznou mierou odrazilo v jeho multietnickom charaktere. K nim patrila aj nemecky hovoriaca populácia. Jej členovia v priebehu jednotlivých dekád a storočí vytvorili niekoľko osobitných diaspór, ktoré sa od seba navzájom odlišovali z profesijného, konfesijného i nárečového aspektu. Súčasťou nemecky hovoriaceho obyvateľstva boli tiež členovia etnografickej skupiny, úzko zameranej na prácu v lesnom hospodárstve – handelci, obývajuci svojho času montánne oblasti Čierneho a Bieleho Hrona. Svoju etnickú a kultúrnu osobitosť si dokázali udržať približne jedno storočie, keďže postupne došlo k ich splynutiu s miestnou, prevažne slovenskou populáciou. Zaujímavý opis každodenného života (práca, zvyky, kultúra) už asimilovaných handelcov sa nachádza v dobovej publikácii českej autorky Boženy Němcovej.

Zdroje

1. BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München: Verlag Max Schick, 1941. 91 s.
2. BOTÍK, J. *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč, 2007. 231 s. ISBN 978-80-7114-650-6.
3. FAŠKO, B. Z histórie Beňuša 6. Handle v 17. storočí. In: *Beňušan*, 2020, roč. 5, č. 1, s. 8. ISSN 2453-8604.
4. GRATZ, G. *Industrie und Handel*. In: BERZEVICZY, A. (ed.). *Ungarn: Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung*

- und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste*. Budapest: Verlag des Franklin Verein, 1917. 471 s.
5. GROTHE, H. *Das Deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart. Eine volks-, siedlungs-, und kulturkundliche Skizze*. München - Starnberg: Verlag Dr. Hugo Grothe, 1943. 127 s.
6. HABÁNOVÁ, G. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov „Huncokárov“ v Malých Karpatoch. In: RATICA, D. (ed.). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1991. 145 s.
7. KAVULJAK, A. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942. 244 s.
8. KRAJČOVIČ, P. *História nemeckého obyvateľstva na Slovensku: Vysokoškolský učebný text*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2023. 162 s. ISBN 978-80-572-0393-3.
9. KRAJČOVIČ, P. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021. 184 s. ISBN 978-80-8060-517-9.
10. KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland. Slovenské pohoria ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2024. 379 s. ISBN 978-80-572-0433-6.
11. LEMEŠ, V. Osada a polesie Kulháň. In: GREŽDOVÁ, H. (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006. 176 s. ISBN 80-969497-8-0.
12. LENDL, E. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In: BERANEK, F. J. (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kásmark: Roland-Verlag, 1943. 190 s.
13. MAREK, M. *Moravany nad Váhom. Od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom: Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009. 349 s. ISBN 978-80-89172-12-2.
14. MRVA, I. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava: Alfa-press, 1996. 145 s. ISBN 80-88811-48-1.
15. NĚMCOVÁ, B. *Slovenské pohádky: Z Uher. Zpomínky z cesty po Uhrích. Kraje a lesy ve Zvolensku*. Litomyšl – Praha: Antonín Augusta, 1863. 252 s.
16. PETRANSKÝ, I. A. Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 2, s. 488-507. ISSN 1338-7219.
17. SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, K. Study Possibilities of Present-Day Ethnic Revitalization of German Woodsmen in the Little Carpathians. In: *Ethnologia Actualis*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 97-108. ISSN 1339-7877.
18. STOCKMANN, V. *Dejiny lesníctva na Slovensku. Chronológia dejinných udalostí v oblasti ochrany lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva*. Bratislava – Banská Bystrica: Lesy Slovenskej republiky, 2016. 1022 s. ISBN 978-80-972204-2-6.
19. STRÁNSKY, A. *Drevorubači na Čiernom Hrone na rozhraní XVIII. a XIX. storočia*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969. 305 s.
20. ŠTĚPÁNOVÁ, I. Slovenské obrazy Boženy Němcové. In: *Český lid*, 2012, roč. 99, č. 3, s. 281-298. ISSN 2570-9216.
21. TAGÁNYI, K. *Magyar erdészeti oklevéltár. Magyarország ezredéves fennállásának emlékére. Kiadja az Országos Erdészeti Egyesület I. Kötet 1015 – 1742*. Budapest: Pátria, 1896. 735 s.
22. ŤAŽKÝ, L. Uhliari a drevorubači na Čiernom Balogu. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 2, s. 293-307. ISSN 1339-9357.